

”Kun mittään ei maha” – sairauden kulttuuristen merkitysten jäljillä

■ TIINA SEPPÄ

Marja-Liisa Honkasalo:
*Reikä sydämessä. Sairaus
pohjoiskarjalaisessa maisemassa.*
Vastapaino 2008.

Lääketieteellisen antropologian professori Marja-Liisa Honkasalo kulkee teoksessaan *Reikä sydämessä – sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa* itäsuomalaisen sydänsairauksien jäljillä. Pekka Puskan johtama Pohjois-Karjala-projekti on tehnyt pohjoiskarjalaisia sydänsairauksia tunnetuksi

jo vuosikymmeniä niittäen tuloksillaan kansainvälistäkin mainetta. Honkasalon lähtökohta on samassa, ilmansuunnan ja sairauden yhdistävässä kontekstissa, mutta tarkastelutapa on toinen. Miten ihmiset kokevat sydänsairaudet, millaisia merkityksiä sairaudet arkkokemuksessa saavat? Ovatko sairauden kokemisen ja selittämisen tavat suhteessa aiempiin ajattelutapoihin pitkän keston ilmiöitä? Sukupuolittuvatko sairaus ja sen kokemus, ja jos, millä tavoin? Tutkimus on osa Honkasalon tutkimushanketta *Expressions of Suffering*. Honkasalon samaan aineistoon perustuvia artikkeleita on ollut luettavissa aiemmin esimerkiksi antologioissa *Arki satuttaa – kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä* (2004), *Itkua ikä kaikki – kirjoituksia naisesta, vallasta ja väkivallasta* (2002) ja *Välimatkoilla – kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta* (2006). Nyt pohjoiskarjalaista kylää ja sen ihmisten sairauden kokemusta käsittelevä tutkimus on luettavissa laajemmassa muodossa.

Honkasalon tutkimus perustuu pääosin haastatteluihin ja kenttäpäiväkirjoihin, jotka ovat syntyneet usean vuoden kenttätöiden tuloksena. Kenttätö on pitänyt sisällään ensin vajaan vuoden asumisen tutkimuskylässä, sen jälkeen lyhyempiä käyntejä. Tutkimuskylä sijoittuu Pohjois-Karjalan sydäntautisimmalle alueelle, ja yhtenä aineistona Honkasalo hyödyntää tutkimuskyläläisten Pohjois-Karjala-projektille lähettämiä kirjoituksia. Pohjaa sairauden kulttuuriselle ymmärtämiselle Honkasalo hakee myös vanhoista parannusloitsuista, joita vasten hän tarkastelee nykyistä ajattelua. Tutkimuskylän Hon-

kasalo onkin valinnut paitsi sydän-sairauksien suuren esiintyvyyden vuoksi, myös alueelta 1800-luvulla tallennetun runsaan kansanrunousaineiston perusteella.

Teoksen alaotsikko *Sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa* niveltää yhteen niin sairauden, kulttuurin kuin konkreettisen maiseman – maaston ja topografian. Mitä tekemistä näillä käsitteillä on keskenään? Tutkittavien puhe näyttää rakentuvan kylämaiseman vaaraan, yhtä lailla metaforisesti kuin konkreettisesti. Tutkijan havaitsemassa maisemassa tulevat näkyviksi niin viime sotien taistelut kuin maaseudun rakennemuutoskin. Kylän polkujen varrella on metsäkasvuston peittämiä juoksuhautakaivantoja, ennen viljeltyt vaarat kasvavat nyt metsää. Maisemalla kuvataan myös sairauksien täyttämää elämää, samaan tapaan kuin kansanrunoudessa, jossa oma murhe ja menetys vertautuu luonnon ja maiseman kuvauksiin. Miehet kuvaavat työn maisemia, metsää, pihaa ja peltoa, naiset pihaa kotina ja vuorovaikutuksen kenttänä. Naisten kertomuksissa menetyksen maisema on ”piha, josta aina joku lähtee” (s. 148). Yhteistä kuvauksille on sydänsairauksien näkeminen luonnollisena osana elämää. Sairauksien syiden pohtiminen ei jää arkiteorioissa ravinnon vaikutuksiin, vaikka lääketieteellinen selitys tunnetaankin. Laajempina yhteiskunnallisina sydänsairauksien syinä koetaan esimerkiksi muuttoliike, jonka seurauksena suvut ovat ”menneet rikki” (s. 49), toimeentulon vaikeus maaseudulla ja sodan kärsimysten aiheuttama paino. Sairaus on ikään kuin luonnollinen seuraus vastoinikäymisestä, sydän lopulta ”kuluu rikki”, ku-

ten Honkasalo kirjoittaa (s.148).

Äänellä on niin konkreettinen kuin metaforinenkin rooli teoksessa. Kertomista kuljettavat eteenpäin haastateltavien äänet, otteet heidän puheestaan. Honkasalo kuvaa tutkimusmenetelmäänsä myös konkreettisen äänien kuuntelemisena. Tällaisessa kuuntelemisessa merkitykselliseksi tulevat myös äänen ruumiilliset ulottuvuudet, sen sävyt, tauot, toistot, joita tutkija kuvaava kuunnelleensa yhä uudelleen pohtien niiden merkitystä ja viestiä. Honkasalo palaakin äänellisyyden ongelmaan useaan otteeseen, ja kysyy esimerkiksi: ”Mitä oikeastaan *tein* muuttaessani heidän puhettaan tekstiksi? Entä jos ei ollutkaan niin, että he vain ilmaisivat itseään puheen ja äänen erityisyydellä, entä jos he myös *ajattelivat ja olivat suhteessa maailmaan paremmin puhumansa välityksellä?*” (s. 59).

Honkasalo kiinnittää huomiota myös haastateltavien puheessa toistuviin ilmaisuihin, joilla he kuvaavat omaa elämäänsä ja arkeaan. Tunteet ja sairaudet nivoutuvat näissä ilmaisuissa yhteen ruumiillisiksi kokemuksiksi. Minkälaista toimijuutta on *sietäminen*, kysyy Marja-Liisa Honkasalo. Mitä tehdä, kun *mittään ei maha*, tai mitä haastateltavat tarkoittavat sanoessaan, että *ahistaa?* Tämä naisten toimijuuden tarkastelu kuljettaakin tutkimusta alusta loppuun. Tutkittavien ilmaisujen pohdinta laajenee eletyn ruumiillisuuden ja toimijuuden analyysiksi, muttei silti näytä kadottavan haastateltavien ääntä.

Honkasalon tutkittavat ovat tutkijan oman määritelmän mukaan niitä, jotka *jäivät* kotikyläänsä. *Jäämisen* käsite on toistuvasti pohdinnan alla. Minkälaista toimijuutta *jääminen* on? Honkasalo osoit-

taa, että miehille jääminen näyttää merkitsevän toimeentulon heikentymistä tai sairauden rajoittaessakin aktiivisen, miehisen elämän mahdollistumista, esimerkiksi kalastusta ja metsästystä. Naiset kuvaavat jäämisen usein valintana toisten vuoksi; kun ”mittään ei maha”. Honkasalo näkee tämän, naisten kuvaaman *sietämisen* pienenä toimijuutena. ”Kun mitään ei mahda, voi kuitenkin pysyä” (s. 249).

Honkasalo tarkastelee sairautteen ja sairastumisen kytkeytyviä merkityksiä haastateltavien omien käsitteiden kautta: esimerkiksi mainitut *sietäminen* ja *ahistus*. Näillä käsitteillä tutkimuskylän naiset kuvaavat ja käsittelevät elämänsä, sairauden kanssa elämistään ja tyhjenevässä kylässä sinnittelemistään. Honkasalo myös osoittaa, että naiset ja miehet antavat sairaudelle elämänsäkulussaan erilaisia merkityksiä. Tilastollisesti sydänsairaudet ovat miesten vaiva, Pekka Puskan johtaman Pohjoiskarjala-projektin keskiössä olivatkin juuri miehet. Miehet kuvaavat sydänsairauden usein osaksi hyvää, miehistä elämänsäkulua. Sydänsairaus näyttäytyy näissä kertomuksissa luonnollisena seurauksena kunnollisesta, hyvästä elämästä, johon kuuluu raskas työ. Myös naisten kertomuksissa sydänsairaudet merkityksellistyivät osaksi raskasta elämää, mutta toisella tavalla. Sydämen sairastuminen ajatellaan seurauksena raskaasta elämästä, sydänsuruistakin. ”*Syänrikko*, Riitta naurahti omasta sydämestään puhuessaan, *on nivelrikko, on syänrikkoiki ja siipirikko*. Naiset sanoivat myös, että *syämmestä otti ihan pakahuksiin asti*” (s. 11).

Sydänsairauden oireet kääntyvät myös tunnekielille. Honkasalo

lon mukaan tässä naisten kuvaama *sietäminen* tulee ruumiilliseksi *ahistuksessa*, jolla he kuvaavat niin sydänoireita kuin tunnekokemustaankin. Niin naisten kuin miestenkin tulkinnoissa osattomuus, köyhyys ja menetykset elämässä johtavat sydämen sairastumiseen. Sairauksien yleisyys antaa kyläläisille kuitenkin myös lohtua: menetyksistä tulee siten yhteisiä, lähes arkisia.

Teoksen rakenne on Honkasalon mukaan ajateltu kahdenlaisia lukijoita silmälläpitäen. Teos on suunnattu toisaalta sydänsairauksien kanssa eläville, toisaalta tutkimuksellisesti kiinnostuneille lukijoille. Teoreettiset osuudet lukijan on mahdollista jättää väliin, mutta niihin kirjoitetut pohdinnat ovat myös helpopolukuisia suhteessa teoreettisen käsitteellistämisen monimutkaisuuteen.

Honkasalo sisällyttää etnografiaansa oman konkreettisenkin paikantumisensa. Vaikeudet kylään asettumisessa, haastateltavien hankimisessa sekä tutkimuskylässä asumisessa tuovat tutkimuksen tapahtumisen konkreettiset edellytykset myös lukijan ulottuville. Lisäksi ne tuovat paikoin esiin myös kylän, tai ehkäpä minkä tahansa (pohjoiskarjalaisen) kylän sisäistä dynamiikkaa: kontrolli on tiukka, mutta (kylän) ulkopuoliselle on vaikea puhua suoraan, silloinkin kun pitäisi. Tutkijan kokemus kentälle pääsystä havainnollistaa siten myös tilanteita ja ilmapiiriä kylässä, joka toki tulee esiin myös haastateltavien puheessa. Honkasalo pohtii myös tällaisen ”koti-etnografian” olemusta verrattuna kaukana, vieraassa ympäristössä tehtävään etnografiaan. Fyysisesti suhteellisen lähellä sijaitseva kenttä on mahdollistanut jatkuvan keskustelun ja tutkimustekstien kommentin

toinnin myös tutkittavien näkökulmasta. Kentältä ei myöskään tulla varsinaisesti pois: yhteydet säilyvät, ystävyysuhteitakin syntyy. Kentätyö ei siten ehkä varsinaisesti koskaan pääty.

Honkasalon tapa tarkastella analyttisesti omia ruumiillisia reaktioitaan tuo myös esiin yleisempiä, teoreettisiakin merkityksiä. Mitä tutkijan väsyminen haastattelutilanteessa voi kertoa? Tässä tapauksessa se tuo esiin paljastavasti, kuinka kärsimyksen sanallistaminen onnistuu – tai epäonnistuu. Tutkijan ruumis torjuu haastateltavien puhetta kärsimyksen kokemuksesta vaipuen selittämättömään, kontrolloimattomaan väsymykseen. Väsymys toistuu haastateltavien puhuessa kokemuksistaan, joissa ”*elämä tuli sillä tavoin raskaaksi ettei se ollut sitä ennen*”(s. 64). Honkasalo kuvaa tämän puheen kärsimyksestä menneen jollakin tapaa ”yli”, kielellisen ja sanallistettavissa olevan havainnoinnin ulkopuolelle – tai ehkä pikemminkin sisäpuolelle – ja ilmenneen ruumiin uupumisena. ”Kärsimys rikkoo ihmisenä olemisen peruskategorioita ja myös kieltä ja kielenkäytön rajoja” (s. 67).

Honkasalon tutkimus edustaa antropologisen kenttätutkimuksen traditiota. Suomalaisen kansansairauden kokemusta ja elettyä arkea tavoittavassa tutkimuksessa menetelmä on vertaansa vailla. Teos myös vakuuttaa: vaikutelma haastateltavien oman äänen kuulumisesta säilyy teoreettisen, ruumiinfenomenologisen pohdinnan keskellä, äännet kietoutuvat yhteen. Lukukokemus antaa vahvan vaikutelman haastateltavien kokemuksesta, mikä on osaltaan myös kirjoitustekninen tai -tyylillinen

kysymys. Honkasalon kieli on korkeatasoista, kaunista ja poeettista, kenties siksi se tavoittaa kylän äänet, ihmisten koetun ja eletyn todellisuuden.

Sairauksien tutkimus ja määrittely on jäänyt pitkään luonnontieteiden itseoikeutetuksi tehtäväksi. Sairaudet kuitenkin määrittäytyä ja ne koetaan kulttuuristen merkitystensä kautta, jolloin sairauden ja kulttuurin välisten yhteyksien jäljittäminen tutkimuksen keinoin on tärkeää. Näiden yhteyksien rihmaston tarkastelu taas on kulttuurintutkimuksen tehtävä. Tällainen tutkimus tuskin koskaan voi perustua yksinomaan lomakkeille ja tilastoille, vain pitkä kenttätyö ja tutkijan syvälinen pyrkimys ymmärtämiseen voi tuottaa näin kiinnostavan ja ansiokkaan tutkimuksen.

Kirjallisuus

Honkasalo, Marja-Liisa 2002. ”Vielkiä miuta nii itkettä...” Suru, ero ja ahistus pohjoiskarjalaisen naisten arkipäivässä. Teoksessa *Itkua ikä kaikki? Kirjoituksia naisesta, vallasta ja väkivallasta*. Toimittaneet Satu Apo, Anu Koivunen, Leena-Maija Rossi ja Kirsi Saarikangas. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Honkasalo, Marja-Liisa 2004. ”Elämä on ahasta täällä.” Otteita elämästä joka ei pidä kiinni. Teoksessa *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Toimittaneet Marja-Liisa Honkasalo, Terhi Utriainen ja Anna Leppo. Tampere, Vastapaino.

Honkasalo, Marja-Liisa 2006. ”Aika aikaa kutakin”. Naisnäkökulmia toistoon ja toimijuuteen. Teoksessa *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, sukupuolesta ja kulttuurista*. Toimittaneet Tarja Kupiainen ja Sinikka Vakimo. Kultaneito VII. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Kirjoittaja on filosofian maisteri.